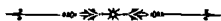

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(Ք Ա Ղ Ո Ւ Ա Ծ Ք)

ՎԱՍՏԱԿՈՑ ԳՐԲԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆԻԶԸ

Գիրք Վաստակոց կը խօսի մշակութեան վրայ, — երկիրը գործելուն և խնամելուն, բաւական ընդարձակ ծրագրով: Այս գործը՝ որ զանազան գիտնականներէ խմբագրութիւն մըն է, իր ներկայ ձեւը՝ ըստ հաւանականագոյն կարծեաց, կը պարտի Անատոլ Պերիթագոյն որ կ'ապրէր Գ. դարուն մեր թուականին:

Երկրավաստակին, — այսպէս ալ կը կոչուի մեր մէջ ինչ որ ուրիշ ազգեր Geoponicon կ'ըսեն, հայերէն թարգմանութիւն մը հասած է մեզի, որուն վրայ տեղեկութիւններ կը պակսին: Հրատարակիչը, Հ. Ալիշան, յառաջաբանին մէջ փորձած է քանի մը ծանօթութիւններ տալ, զոր ամբողջապէս հոս մէջ կը բերենք կարեւոր ըլլալով նաեւ մեր խնդրին:

« Բովանդակ մատեան հայ թարգմանութեան » իրրեւ չորիւր լոկով մասամբ չափ նուազ է քան գյունականն. թերեւս ոչ շատ ինչ աւելի ունէր և օրինակն՝ յորմէ փոխեցաւ ի մեր լեզու: Օրինակն այն՝ առանց երկրայութեան, էր արաբերէն թարգմանութիւն յունականին, որպէս քաջայայտ երեւի յարարիկ անուանց համաստեղութեանց, զոր մերթ թարգմանելով և մերթ ոչ՝ կրկնէ մերս, և ի բուսոց և կենդանեաց ոմանց. զորոց չէ գտեալ բնիկ հայեցի կոչմունս. ընդ որոց հարկ էր նմա գյունականսն կարգել անուանս՝ եթէ ի յունէ անտի թարգմանէր. իսկ եթէ յիշէ երբէք այսպէս կամ այնպէս կոչիլ յունս. բէն՝ անդ Արարացի թարգմանին է բանն

զոր կրկնէ Հայն: ի թարգմանել Հայոյն առնթեցեալ թուի և Արարացի լեզուագէտ, կամ երկոցուն միարան թարգմանեալ. քանզի ասէ ուրեմն (ՄԿԻ) վասն խոտոյ իրիք, « Արապկերէն ասեն Պատուոճ, և մեր չկարացաք ճշմարտել ի թարգմանէն. և որք ճշմարտենն թող գրեն »: Այսպէս և այլ սակաւ ուրեք ոչ կարելով ճշմարտել՝ գրէ զարարացի անունն և դատարկ թողու ի տողին վասն գրելոյ զհայն ի ստուգելն:

Առաւել եւս րգծալի էր մեզ գիտել զբարոյց տեղի և ժամանակ և զանձն հայերէն թարգմանչին, զոր զլանան մեզ երբքն եւս օրինակք գործոյս՝ որք ի ձեռին մերում, նորագիրք և անյիշատակք: Համարիմք յաւուրս տիրապետութեան Ռուբինեանց երկասիրեալ, և ի կիլիկիա. քանզի թէպէտեւ ուրեք ուրեք յառաջին հեղինակէ զրոցն յիշեալ լինի աշխարհն կիլիկեցոց (որպէս ի ՄՀԲ. ՄՀԳ. ՄՀԵ դրունս, ուր հեղինակ բանին է Ֆլորենդինոս) այլ յիշի ի մերում թարգմանութեան և ուր չիք ի յոյն բնագրի, և ոչ իսկ թուի պատշաճել. զոր օրինակ ի դունն ԶԶ, հեղինակն որ է ինքն Անատոլ, յիշէ զԱրեւելեայս և զԻրէացիս. մերս (գլխտինդ ի նիւուէացիս փոխեալ) յաւելու, « Նոյնպէս և կիլիկեցիքն աւնեն ». և ի դունն ԴԶ, ի ճառին զխանգարելոյ այգեաց և անդոց յօդոց փասուէ, ուր և ոչ մի այլ աշխարհ կամ քաղաք յիշի, մուծանէ մերս, « եւս առաւել ի կիլիկիոյ գաւառս »: Իսկ ժամանակ թարգմանութեան կարծեմ զԳԳ դար, վաղագոյն քան թէ անագան. զի ոչ միայն ամբոխք յետին դարու իշխանու

Թեան Կիւլիկեցւոց մերոց՝ ոչ յուսացուցանեն այսպիսի մտադիւր պարագմունս գիտնականս, այլ և ոչ այսքան յստակութիւն և գիտութիւն լեզուի ակն ունելի է ի ժամանակաց՝ յորս զբեաթէ լոէ և դադարէ իսկաքանութիւն հայերէն խօսից և դպրութեանց։ Քանզի թէպէտեւ յաշխարհիկ բարբառ և յոճ յեղեալ են գիրքս այս, այլ չեն ինչ նուագեալ ի շնորհաց յստակութեան և սեփականութեան հայրենի լեզուի, հանդերձ գիւտով և գիտութեամբ արուեստական կամ քնախօսական բառից, որով դուն ուրեք կարօտի օտարածայն և կամուտ անուանց. և այս ոչ միայն ըզթարգմանչիս մերոյ հմտութիւն և զհետաքննութիւն ցուցանէ, այլ և զճոխութիւն և զքնդարձակութիւն լեզուիս և զկանուխ ծանօթութիւն բնական և արուեստական գիտեմեաց ի Հայս, ընդ որ արժան իսկ է միզ ինդալ և պարծել. և եթէ ճանաչէաք զթարգմանչին բազում երախտեաց զրուստիս և նմա մատուցանել¹ »։

Ուրեմն Հ. Ալիշան անդրադարձեր է թէ Գիրք Վաստակոց արաբերեկե թարգմանուած է, թէ Կիլիկիոյ մէջ թարգմանուած է, թէ հաւանօրէն թարգմանութեան ժամանակը ԺԳ դարն է, աւելի կանուխ քան ուշ, թէ թարգմանիչը անժամօք է, ինչ որ ներկայ յօդուածիս նպատակն է փորձել ծանօթացնել, որով և թարգմանութեան ժամանակը աւելի որոշած կ'ըլլանք։

Հ. Ղ. Յոփնանեան (Հետազօտութիւնք Նախնեաց Ռամկօրէնի վրայ, մասն Ա. էջ 93) այս գրութեան ժամանակի մասին խօսելով կ'ըսէ. « Ուշադիր քննութեան ենթարկելով զգրուածն և բազդատելով ամենն հին ռամկօրէն գրութեանց հետ, հաւանական կարծեօք կարող ենք հաստատել թէ հին՝ շատ հին ժամանակի գործ է, թերեւս քան զամենայն ռամկախօսս հնադոյն։ Այսպէս թէպէտ Շնորհաւայրն և առաւել եւս Հերացւոյն, ռամկական գրուած

ծոց ժամանակն որոշակի գիտցուելով, չէինք կրնար կանխագոյն քան զնոսա դասաւորել զՎաստակոց գիրքն և տալ այնմ զնախաւորութիւն ժամանակի, բայց իրաւամբք տալու ենք զնախապատուութիւն լեզուի և ոճոյ՝ գոնեայ՝ ի մասին Մխիթարայ։ Արդ որովհետեւ կը տեսնենք թէ ռամկօրէն գրութիւնք այնչափ աւելի իրենց գեղն ու վայելչութիւնը կը կորուսանեն կամ գէթ ստորնագոյն և խառնակ կերպարանք կ'առնուն՝ որչափ աւելի յետագոյն են ժամանակաւ, ի հարկէ հետեւցնելու ենք թէ մեծ հնութիւն ունի գրութիւնս »։

Ժամանակը դեռ նոր վաւերացողք մը չյայտնեց մեզի ուր նշանակուած ըլլար թարգմանչին անունը. արդ, ենթադրութեանց դիմելով՝ ջանալով որ ասոնք անհիմն չըլլան, կ'ըսենք թէ այն անծանօթը որ ԺԳ. դարէն աւելի յառաջ ըլլայ, քան յետոյ, Կիլիկիոյ մէջ, և արաբերէն գիտցող, շատ հաւանօրէն միայն Մխիթար Հեռացի և կրնայ ըլլալ։ Մխիթար թէեւ Հերծնած է, բայց իր բոլոր կեանքն ու գործունէութիւնը Կիլիկիոյ մէջն է անցուցեր։ Մտերմ բարեկամն էր Ներսէս Շնորհալի բանաստեղծ հայրապետին, որ իրեն նուիրած է Յաղագս Կրկնից և Գարդապետ Լուստոյն և արաբածոց ոտանաւոր, որուն սկզբնատառերը կը կազմեն « Մխիթար բժիշկ ընկալ ի Ներսիսէ զայս բան »։ Եթէ ձեռք կը զարնէ կազմելու իր Մխիթարոյրիւ չըմանցը, վասն զի իրեն զրդիչ ունէր « զսէր և զյօժարութիւն սրբոյ և աստուածապատիւ կաթողիկոսին Հայոց տեան Գրիգորի, որ մակակոչի Տղայ։ Սա՛ որ էր առաջնորդ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Հայոց. գոր տեսի ամենայնիւ սիրող իմաստութեան և հմուտ։ Եւ յաղագս այսորիկ յօժարեցի ի պէտս և ի յօգուտ սորա առնել զգիրքս զայս ի հոռոտ, յարապիկ և ի պարսիկ գրեմաց, ըստ իմոյ կարողութեանս և շնորհի՜ գոր ետ ինձ տէր Գիտութիւն լեզուաց և գրոց նոցա² »։ Եւ իրաւունք ինք ի մանկութենէ վարժած է « ի դպրութիւն Արարացւոց, Պարսից և Հելլենացւոց³ »։

1. Գիրք Վաստակոց, Վենետիկ, 1877, ԺԳ-ԺԷ։

2. Գաւաղարն հեղինակին, ապ. Վենետ. 1832։

3. Անդ։

Աչքի զարնող են արտաքին և ներքին այն նմանութիւնները՝ որ կան ընդմէջ վաստակոց գրքին և Միխիթարութիւն Ջերմանցին։ Երկուքն ալ կը վերաբերին երկրաւոր գիտութեան, որ ովասիս են մեր նախնեաց երկնաւոր գրականութեան մէջ։ Ինչպէս Միխիթարոսը յերմանցին՝ ասոր ալ թարգմանիչը հոգեւորական մը դժուարաւ կրնայ ըլլալ։ Երկուքն ալ արարեբէնէ թարգմանուած են, թէեւ յունարէն բնագիրներն ալ ըլլան։ Ասկէ զատ երկուքին ալ լեզուն նոյն է։ Հ. Ղ. Յովնանեան, ինչպէս վերը տեսանք, աւելի ընտիր կը գտնէ Գիրք Վաստակոցի լեզուն քան Ջերմանց Միխիթարութեան. այս հանգամանքը չհակառակիր որ երկուքն ալ նոյն հեղինակէն չըլլան։ Միխիթար աղէկ գրաբար գիտէր, և միայն հասկցունելու համար է ընդհանուրէն՝ որ կը զիջանի ռամկօրէն գրել։ Վաստակոց գիրքը՝ ըստ իս, աւելի յառաջ երկասիրած ըլլալով քան Ջերմանց միխիթարութիւնը, քիչ մ'աւելի ալ ընտիր լեզու գործածեր է, որ այսուհանդերձ աչքի զարնող մեծ տարբերութիւն մը չունի Միխիթարութիւն Ջերմանցին։

Երկայն պիտի ըլլայ խօսիլ այս կարգի բոլոր մանրամասնութեանց վրայ. պիտի շատանամ միայն քանի մը շատ աչքի զարնող կէտեր նշանակելով։

Գիրք Վաստակոց իր բաժանումները փոխանակ գլոխ կոչելու, ինչպէս որ կ'ըսենք հայերէն, դուռն կ'անուանէ։ Ջերմանց միխիթարութիւնը իրացնէ գլոխ կը գրէ, բայց նաեւ միայն ինք է որ կը հասկնայ դուռն ժայնը Գիրք Վաստակոցի իմաստով։ Էջ 23 կը գրէ. « Եւ բժշկեալ զայտոցն և զելուզն իւր բժշկութեամբն, զոր գրած է իւր դրան »։ Հերացի էջ 45 կը գրէ. « Առ գառնալեզվի ջուր, և բոսի անտարի ջուր, որ յարապն հովոյի թիւ կոչեն »։ Գիրք Վաստակոց շատ կը գործածէ այս անուներ. « Եւ թէ գիտտն, զոր հովոյի թիւ կոչեն, խառնես և տաս » (էջ 216)։ « Եւ կալամբի տերեւ ... աղով ի վերայ դիւր, և հովոյի թիւ խոտ » (էջ 214)։ ՄՃ. էջ 87 « Ապա թէ զարդիստէին գրոյնն Հո-

ռոմ ճիրով թանայ »։ Գլ. « Դեղն այս է որ զոռոմ ճեթն եփեն » (էջ 71)։ Հայերէնի բառաձեւեր ինչպէս ՄՃ. (էջ 96). « Եւ տանա (= ընտանի) աղակուտատի »։ Գլ. էջ 169 կը գրէ « Եւ վայրի սխտոր որ է սկորդոն, շատ ուժով է քան զտանուդ »։ ՄՃ. էջ 14. « Ապա թէ գիտենաս որ քաղանիսն անկեաց և զիւր անոկն ցուցանէ առ հիւանդն »։ « Ապա, թէ դարձեալ քաղանիքն անոկէ »։ Այս բառը շատ սովորական է նաեւ Վաստակոց գրքին։ Երկուքին մէջ այլ երբ մին հիւանդները, միւսը բոյսերը խնամելու կամ ինչպէս կ'ըսեն իրենք՝ ստոծկոյ միջոցները պիտի աւանդեն, միշտ անփոփոխ առ ով կը սկսին և օգտակար է կամ օգտէ բառերով կ'աւարտեն։

Հոս գլոխ մը կ'օրինակեմ Վաստակոց գրքէն, որ պիտի ցուցնէ թէ ինչ աստիճան Միխիթար Հերացոյն լեզուն է։

« Եւ եթէ չուրդի կատարեալ բժիշկ, նա յայլ ցածագունից ի գիտնականացն՝ որ նախակրթեալ են ի ստածումն ալ հիւանդացն, վասն զի անորքիկ՝ որք ի մի վայրի բնակեալ են՝ այնպար են դարմանիլ միտապէս դարմանով, և առողջութիւն միապէս լինել. զի նմանք լինին միմեանց դեղն և աղպէտն։ Եւ պարտին դարմանողը լինել վաստակաւորաց և յառաջ քան զհիւանդանալն, զի ի տապոյ արեգական և ի աստկութենէ ձմեռնային օդոյն վաստակաւորքն ուժգին տագնապեալ գտանին քան զայլպիսի մարդիկ։ Եւ այսր աղազաւ հրամայէ որ այնպիսեացն ուտեն սակաւ լինի, և այս է նոցա լաւ։ Եւ են ոմանք ի մարդկանէ որք զինի և զխոտն որ աւուռան խուպայգ, եռացուցանեն գիւրեանք ընդ իրեար, և ապա յիստակեն զգինին, և զայն ջրախառնեն և խմեն վաստակաւորքն հետ աղպէտին։ Նաեւ այլ ոմանք խառնրդեն զմածունն և զլուրն և զգինին, և տան ըմպել յանօթից. և այս ի զարնանային ժամանակէն մինչեւ յաշուն բարեոք է։ Եւ ոմանք տան նոցա ըմպել օշնդրի գինի յառաջ քան զկերակուրն, և ի մէջն և յետ կերակրոցն, և թէ չուրդի

օշնդրի գինի, ա՛ռ զօշնդրն և եփե՛ ջրով, և այն ջրովն գիրեանք արբո, զայս այս-
քան պարտ է ի գործածել :

Եւ այլ . արկ զմինաստին ի քացախն և թող ժամանակ ինչ , և զայն քացախն տուր նոցա ուտել ի յանօթեց և յետ կե-
րակորին : Գինային գինին և հաստն լաւ է նոցա որ ի գինային այգւոյն լինի քան զչորային գինին և սուրն . և այսու ամե-
նայնի փրկին մարմինք այնպիսեաց ի վշտաց և ի բազում ախտից . և զարեկորկոտն լաւ է նոցա : Եւ թէ չուրդի ի գեղն քաղ-
ցրահամ և բարուր ջուր, նա բազում ախ-
տից և ցաւոց առաջ է վատթար ջուրն : Պարտ է զայնպիսի ջուրն եփել, որ պա-
կասի ի տասն բաժնէն մէկն, և ապա պա-
ղեցնել և ըմպել : Նոյնպէս թէ զծովու ջուրն ոք այսպէս առնէ լաւանայ և քաղ-
ցրանայ : Եւ թէ հասանի ի վաստակաւորն ցաւ ինչ ի թիւնաւորէ ի կորէ, եթէ տա-
նու կոր լինի և եթէ վայրի՝ նա թուրխախի հին գինին օգտէ, և այս ազգ այգի՝ զոր թրակէսի այգի կոչեն, նաև այնորիկ խա-
ղողն և չամիչն գինին և քացախն բնու-
թեամբ օգտէ : Եւ թէ այրես զհօտն և զայ-
րուցն ի վերայ խայթածին դնես՝ օգտէ . նոյնպէս և ամենայն հօտի մոխիր օգտէ : Այլ և կատաղի շան խածածի օգտէ » :

Յարդ ըստաւանքէն զատ՝ ինչ որ դեռ համոզիչ կայ թէ Գիրք վաստակոցը Մխիթար Հերացւոյ թարգմանութիւն ըլ-
լայ, միջավայրն է յորում այսպիսի գործի մը պէտքը զգալի եղած է : Մշակական գործի մը թարգմանութեան ձեռք զարնե-
լու համար, պէտք է որ նոյն արուեստին մէծ եռանդ մը ցոյց տրուած ըլլայ . իսկ երկրագործութեան արուեստը միայն խա-
ղաղութեանց ժամանակ ամենէն աւելի կը ծաղկի : Մեր կիրիկեան հարստութեան պատմութիւնը խոր խաղաղութիւն մը՝ կամ զայն պահելու ապահովութիւնը՝ կը նշա-
նակէ թորոսի իշխանութենէն վերջ և մաս-
նաւորապէս Լեւոն Մեծի օրերուն : Եւ ի-
րացնէ այս ժամանակ երկրագործութիւնը շատ կը ծաղկի կիրիկիոյ մէջ, որուն ոչ միայն գիւղացի դասակարգը ի պաշտօնէ

կը պարապէր, այլ և վանահայրեր ու վարդապետներ՝ իրենց մեկնողական գրիչը թողով, բրիչը կ'առնեն ձեռքերին, ա-
ւելի առձեռն վայելելով անոր անմիջական շահը : Այս եռանդին աստիճանը՝ հարկ համարած է Ներսէս Շնորհալի հայրա-
պետը նշանակել իր ընդհանրականին մէկ էջին մէջ՝ որ ահաւասիկ .

« Տեսանեմք զբազումս ցամաքեալս յաս-
տուածային սիրոյն, և ոչ մի քան զմի նախանձու շարժեալք՝ ի բարձրագոյն ա-
ռաքինութիւնս ձեռնարկելով, որպէս ա-
ռաջին հարցն . այլ մերոյս նախանձ ի հակառակն բերի նոցա , այսինքն թէ ո՛վ քան զընկերս յընդարձակագոյն տեղոջ և ի պարարտ երկրի տնկիցէ այգի, և թէ զհարդ սնուցանիցէ իմաստութեամբ զնո-
րագոյն տունկան : Եւ փոխանակ զարուեստս առաքինութեան ուսանելոյ ի միմեանց զայ-
գեգործութեան հնարս վարժին անհմուտն ի հմտագունիցն : Արժան է , ասն , այս-
պիսի օրինակաւ վաստակել եղամբք, և բրել ձեռամբ, փայտատոց և բահիւք, և զհակառակ տնկոցն զարմատս և զրոյս ար-
մատաքի խել . . . Այլ և յատանելոյն օ-
րինակ զանազանեալ է իւրաքանչիւր տըն-
կոցն սեռից՝ առ իմաստունսն յայնոսիկ .
զի զմանս հուպ յարմատսն և զայլսն ի բացեալ հատանն . յոմանս սակաւ գունան,
և ի կէսս յուղավագոյնս թողուն . և այս ամենայն որպէս զի յաճախագոյնս պտղա-
բերեցն և յուղվա զգինոյն չափոյ անե-
ցուցն զթիւս թողող ասն զպատուաւս
նոյնին հնարս , մի քան զմի առաւելեալ
ի հանճար, և զգործելոյն եռանդն ջեր-
մութեան, զի ոչ զտին ոմանք բաւական համարին ժամանակ գործելոյ, այլ և ըզ-
գիշերն եւս խառնեն ընդ տունքն : . . .

Գարձեալ յորժամ պատահին միմեանց տեարք այգեաց կրօնաւորք՝ յայլ և այլ տեղեաց , յետ ողջունին՝ ոչ զողջութենէ հոգւոց հարցանեն . . . այլ թէ յայսմ ամի, ո՛վ եղբայր , զհարդ է պտղաբերութիւն քոյն տնկոցն , առաւել եթէ նուազ : Եւ նա թախծեալ սրտիւ պատասխանէ . Զինչ ասացից , ասէ , զաղէտսն , որ պատահե-

ցան, զի ոմանք ի ճճեաց ֆնասեցան, և յոմանց ծաղիկըն թօթափեցան, և այլք աւելակէզ եղեալ ողկուզացն, չորացան և կէսըն նեխութեամբ ապակեանցան. և թէ զինչ արարից անգիտանամ զեյս վտանգիս եղելոյ, Եւ ընկերն թելաղիր եղեալ նմին խրատ տայ զօմանս պատուաստել ի տընկոցն՝ որք պողակորոյսք լինին, և զայլսն զանազան փորձեալ հնարիւք բժշկել ի պատահելոց կրիցն՝ 1 :

Այս էջը յայտնի կը ցուցնէ թէ Գիրք վաստակոցը միայն այս միջոցները կրնայ թարգմանուած ըլլալ. այսինքն է ԺԲ. դարուն մէջ և ապահովապէս 1160 թուականէն վերջ : Մեր նախնիք առանց մեծ պէտք մը զգալու, ինչպէս հոս կը տեսնուի, կրօնական գրուածներէ դուրս ուրիշ բանի ձեռք չէին զարներ, մանաւանդ այսպիսի գրուածք մը՝ որ ընդհանրապէս հեթանոս գրիչներէ շարադրուած, հակառակ քրիստոնէից ձեռքով կրճատուած ըլլալուն, լեցուն է դեռ այնպիսի կտորներով, ուսկից կը խորշէին : ինչպէս կը տեսնուի Շնորհալիի կտորին մէջ, նոյն ժամանակները մեծ փոյթ ունէին այգեգործութեան, զինիի և պատուաստելու արուեստը զարգացնելու. և վաստակոց ամբողջ զիրքը, զրեթէ ամբողջ այս բաներուս վրայ կը խօսի, Կ'երեւի թէ դիտումը հայերէնի մէջ միայն այս մասերը թարգմանուած են, մինչ բնագիրը աւելի ընդարձակ ծրագիր մ'ունի, երկրագործական ամէն տեսակ նիւթի վրայ ճառելով :

Կը կրկնենք դարձեալ թէ այս շրջանիս ուր միայն կրնայ այս գիրքը թարգմանուած ըլլալ, միայն ալ Մխիթար Հերացին է, աշխարհական և գրագէտ որ արարերէն գիտէր : Զիջած է անշուշտ այս

կրօնաւորներու խնդրանքէ մը՝ թարգմանելու այսպիսի կարեւոր գործ մը՝ ինչպէս զիջած էր Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի խընդրանքի մը խմբագրելու Ջերմանց Մխիթարութիւնը՝ զոր հրատարակեց յամիս 1184, յորում Մխիթար Գոշ կը խմբագրէր իր Դատաստանագիրքը :

Վաստակոց գիրքը այս թուականէն յառաջ հրատարակած է թէ յետոյ, Բստ իս հաւանական է թէ յառաջ :

Հ. Կ. ԱՆՈՐԿԵԱՆ

ԱՅՈՒՇԱՅԻ ԿՆԻՓԻ « Իբրօն Կարչիծօն »

Փարպեցւոյ շնորհիւ, հանրածանօթ զարձած է Աշուշա, Վրաց բղեշիւր² : Իր կնիքը, որ հասած է մեզ, հետեւեալ մակագիրը կը գրէ :

Ασουςας πιαταξης Ιβριών Καρχηδών.

Հեղինակաւոր գիտնական մը, Հ. Յ. Գաթրճեան, բնագիրը սոյսպէս կ'ուզէ ընթեռնուլ .

Ιβριών (Κου)καρχηδ-ών.

Այսու կը ստացուի հետեւեալ թարգմանութիւնը . « Աշուշա բղեաշիս Վրաց Գուգարաց » :

Հայ բղեշիներու ուսումնասիրողը, Հանդես Ամօրիայի մէջ, հարցական մը կը նշանակէ, ու տարակոյսի մէջ, կ'անցնի³ :

Հ. Գաթրճեանի տեսութեան կարեւոր է առարկել այն՝ որ Աշուշա պատճառ չունէր Գուգարք բառը՝ ԽԱՐՇ (կամ եհրպղեալ Կουκαρχ) բառով բացատրելու, մինչդեռ

1. Շնորհալի. Թուղթ ընդհանուր, տպ. Վենետիկ, 1873, էջ 73-77 :

2. Փարպ. տպ. 1891, (էջ 149, 165, 177, 191, 364-366, և այլն), Կորիւն, տպ. 1893, էջ 20, խորհրդագրի, էջ 364-366, և այլն.

3. 1908, Թիւ 1, Յունուար, էջ 1. — Բագմաճուտ յօդուածագիրը կը սխալի, կարծենք, երբ ԽորՇիցի ա-

նունը մեկնելու համար՝ զայն ԽօլաթՇիցի կը փոխէ և կը նայեցնէ Կազարէի հետ, մինչ Բուզանդացի հեղինակներու մէջ ԽօրՇիցի միշտ « Խորճեանք » զաւօռի կը համապատասխանէ, ինչ որ զրապէս կարելի է ապացուցանել՝ համեմատելով մեր միջնազարեան պատմիչները յոյն պատմիչներու հետ, երբ ստոնք մի և նոյն պատմական եղելութեանց վրայ կը խօսին :